

RECENZIJOS, ANOTACIJOS

Raimonda Ragauskienė, Deimantas Karvelis, Aivas Ragauskas. **Tarp pašaukimo ir profesijos. Evangelikų reformatų dvasininkai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII amžiuje.** Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023. 703 p. ISBN 978-609-07-0746-3

Trys puikūs istorikai, Raimonda Ragauskienė, Deimantas Karvelis ir Aivas Ragauskas, kurių mokslinių tyrimų kraityje daugybė iškilų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės raidą nušviečiančių darbų, publikavo monografiją, priskirtiną knygų *quae sunt necessaria* kategorijai. Nepaisant poreikio ir svarbos, Lietuvos evangelikų reformatų dvasininkija kaip socialinė grupė protestantizmo historiografijoje iki šiol nebuvo išsamiau tyrinėta. Tai lėmė įvairios priežastys: neišliko ankstyvųjų evangelikų reformatų sinodų dokumentai (sunaikinti 1611 m. religinių riaušių Vilniuje metu), nepakankamai istoriografinio dėmesio buvo skiriama socialiniams protestantizmo raidos aspektams, galiausiai trūko tokius tyrimus gebančių atlikti tyrėjų pajėgų. Tad grupės istorikų susitelkimas, siekiant šią spragą užpildyti, – atsakingas sprendimas. Autorių kolektyvą neabejotinai galime laikyti kokybiškumo garantija dėl jų kompetencijų tiriant protestantiškąją Radvilų giminės aplinką LDK miestuose (visų pirma Vilniuje ir Kėdainiuose). Primintina, kad 2022 m. šis autorių kolektyvas publikavo ne tik aptariamą, bet ir Lietuvos protestantizmo historiografiją, miestų istorijos ir radviliados tyrimus praturtinantį veikalą „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mikropasaulis: Radvilų Kėdainių visuomenė (XV–XVIII a.)“¹. Tad įgyvendinti darbai šiam kolektyvui leistų suteikti istorinės mokyklos ar dirbtuvių statusą, nepamirštant, kad kiekvienas jų skelbia ir savo individualius darbus. Pastaraisiais dešimtmečiais publikuotomis monografijomis visi trys autoriai pasižymėjo kaip iškilūs socialinės LDK raidos tyrėjai¹.

¹ Žr., pavyzdžiui: A. R a g a u s k a s, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antroje pusėje (1662–1702)*, Vilnius, 2002; D. K a r v e l i s, *Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–*

Monografinis tyrimas apie LDK evangelikų reformatų dvasininkus yra pirmasis Reformacijos ir protestantizmo istorijai Lietuvoje skirtas darbas, kuriame kaip profesinė ir socialinė grupė aprašyta pagrindinė ir didžiausia LDK protestantų dvasininkijos grupė – evangelikų reformatų (dar vadinamų kalvinistais) dvasininkai. Tai socialinės protestantizmo istorijos pavyzdys, priskirtinas prozopografinių tyrimų sričiai. Publikuota nemažai tyrimų apie viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų katalikų dvasininkijos Lenkijoje ir Lietuvoje raidą², parengtas ir XIX a. – XX a. pirmosios pusės Lietuvos ir Lenkijos reformatų biografinis sąvadas³. Tačiau R. Ragauskienės, D. Karvelio ir A. Ragausko darbe neapsiribojama tik kiekybinių duomenų susisteminimu: monografijoje pateikiamas išsamus socialinis specifinės LDK visuomenės grupės paveikslas ir įvertinama jos istorinė raida. Reformatų dvasininkai knygoje ne tik identifikuojami bei suregistruojami, aptariamas ir jų „kolektyvinis portretas“, atliekant geografinės ir socialinės kilmės, išsilavinimo, teisinės padėties, karjeros, šeiminių ir bendruomeninių ryšių, materialinės padėties ir gyvenamosios pėjųvius. Tirštas grupės aprašymas konkretizuoja Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios struktūrą, praplečia protestantiškosios LDK visuomenės raidos panoramą, suteikia daug naujų duomenų nušviečiant šalies protestantizmo dinamiką. Darbą papildė 26 lentelės ir 5 schemas, jame net 77 iliustracijos, kurių daugumą sudaro dvasininkų autografai. Darbas daugeliu požiūrių išskirtinis, pareikalavęs specifinių kompetencijų, kurias pavyko tikslingai sutelkti. Tyrimas išsiskiria panaudotų archyvinių ir istorinių šaltinių imtimi (juos autoriai pasitelkia ne tik kaip duomenų sandaugas, jie aptariami pristatant archyvų susiformavimo istorines aplinkybes), jame išmaniai panaudojami ankstesni Lietuvos Reformacijos ir protestantizmo istoriografijos duomenys ir išvados. Analizuojant reformatų dvasininkijos grupę, aptarta ir įvertinta ne tik dvasininkijos kaip grupės sandara, bet ir evangelikų reformatų bažnyčios institucinė struktūra bei raida. Inovatyviais monografijos aspektais laikytina bene pirmą kartą koncentruotai apžvelgta evangelikų

1655 metais, Vilnius, 2015; R. Ragauskienė, *Mirties nugalėti nepavyko: Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pabaiga – XVII a.)*, Vilnius, 2017.

² A. Radziwiński, *Pralaci i kanonicy kapituly katedralnej plockiej w XIV i I poł. XV w. Studium prozopograficzne*, t. 1: *Pralaci*, Toruń, 1991; t. 2: *Kanonicy*, Toruń, 1993; S. Jujeczka, *Duchowni średniowiecznej Legnicy. Studium prozopograficzne nad klerem diecezjalnym*, Legnica, 2006; A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821*, cz. 1, Olsztyn, 2000; W. Zawadzki, *Duchowieństwo katolickie oficjalu pomezjańskiego w latach 1525–1821*, t. 1: *Studium prozopograficzne*; t. 2: *Słownik*, Elbląg–Olsztyn, 2009; V. Ališauskas, T. Jaszczołt, L. Jovaiša, M. Paknys, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.*, Vilnius, 2009; J. Szczępaniak, *Duchowieństwo diecezji krakowskiej w XVIII wieku. Studium prozopograficzne*, Kraków, 2010; M. Sumowski, *Duchowni diecezjalni w średniowiecznym Toruniu. Studium prozopograficzne*, Toruń, 2012; D. Wereda, *Biskupi unickiej metropolii Kijowskiej w XVIII wieku*, Siedlce–Lublin, 2013.

³ E. Cherner, *Słownik biograficzny duchownych ewangelicko-reformowanych. Jednota Litewska i Jednota Wileńska 1815–1939*, Warszawa, 2017.

dvasininkijos edukacija, represavimo raida, dvasininkų šeimų gyvenimas, dinastijų susiformavimas ir daugelis kitų temų.

Tyrimo metu surinkti duomenys apie 700 evangelikų reformatų dvasininkų, veikusių Lietuvoje XVI–XVIII a., parengtas jų sąrašas. Beveik pusė šių asmenų Lietuvos protestantizmo istoriografijoje iki šiol iš viso nebuvo nustatyti. Be abejo, daugiausia tyrime naudota XVII–XVIII a. medžiaga, nes tikslios XVI a. bažnyčių ir dvasininkų tinklo padėties nustatyti nebeįmanoma, be to, ji nuolat kito dėl konfesionalizacinių procesų. Sudarytas ankstyvasis dvasininkų registras (3 lentelė), apimantis 31 asmenį iki Lietuvos evangelikų bažnyčios schizmos ir M. Radvilos Juodojo mirties 1565 m., yra bendras pirmųjų žinomų evangelikų ministrų, o ne specifiskai reformatų dvasininkų sąrašas. Ankstyvosios Lietuvos evangelikų Bažnyčios dvasininkų tapatybė dar tik formavosi. Kaip žinia, Radvilos Juodojo globojama Lietuvos evangelikų (krikščionių) bažnyčia buvo heterogeniška, joje pynėsi įvairių evangelizmo srovių (liuteronizmo, cvinglizmo, kalvinizmo etc.) elementai, atsispindėję autentiškame 1559 m. Bažnyčios patvirtintame tikėjimo išpažinime, o nuo 1560-ųjų Radvila Juodasis, veikiamas italų heterodoksu, ėmė kvestionuoti Trejybės dogmos pagrįstumą. Lietuvos evangelikų liturginės raštijos analizė liudija, kad tik nuo 1580 m. Lietuvos reformatai deklaravo savo doktrininę sąjungą su Lenkijos reformatais ir stabilizuota šveicariškąja (helvetų) konfesija⁴.

Monografijoje detalizuota reformatų dvasininkijos hierarchinė struktūra (superintendentai (senjorai), kunigai (ministrai), katechetai, diakonai, lektorai), įvertinta jos formavimosi dinamika. Tyrimas patvirtina, kad Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios įsitvirtinimas buvo ilgas procesas. Nuo pirmųjų dviejų, Vilniaus ir Palenkės distriktų, įsteigtų XVI a., tik vėliau buvo išvystyta šešių distriktų sistema, suformuojant dar keturis, Žemaitijos, Baltarusijos, Naugarduko, Užnerio distriktus. Juos valdė superintendentai, rezidavę vadinamose katedrinėse bažnyčiose. Monografijoje sudarytas XVI a. pabaigos – XVIII a. superintendentų sąrašas pagal distriktus (p. 264–272) apima daugiau kaip 100 asmenų. Svarbios išvados apie tai, jog superintendentams, kitaip nei kunigams, nebuvo taikoma rotacijų praktika, tad kai kurie asmenys šią pareigybę užimdavo du ar net tris dešimtmečius. Nustatyta, kad reformatų dvasininkijos sluoksnyje susiformavo ne viena kunigų dinastija: reformatų kunigų sūnūs ir anūakai neretai tapdavo dvasininkais. Knygoje pristatytas išskirtinis tokios dinastijos pavyzdys, Minvydų šeima, kurios net 5 atstovai skirtingais laikotarpiais buvo superintendentai.

Pildant reformatų dvasininkijos portreto bruožus, pateikta įvairių institucinių LDK evangelikų reformatų bažnyčios skerspjuvių. Naujai pažvelgta į materialinę bažnyčios padėtį XVII–XVIII a. Kaip pernelyg apibendrintą ir netikslią autoriai kvestionavo

⁴D. Pociūtė, *Nematomos tikrovės šviesa. Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*, Vilnius, 2017, p. 276–279.

M. Liedke ir P. Guzowskio darbuose darytą išvadą, jog dėl įvairių priežasčių (iš esmės dėl tiesioginio ir netiesioginio socialinio ir politinio evangelikų represavimo) Lietuvos reformatų dvasininkų aprūpinimas nuo XVII a. penkto dešimtmečio mažėjo (p. 403–404). Tyrimo autoriai atskleidė netolygią materialinio bažnyčių aprūpinimo dinamiką: reformatų pamokslininkai ekonominiu požiūriu buvo marga grupė, kurios materialinę padėtį veikė daug nepastovių faktorių. Iki XVIII a. vidurio Lietuvoje vyravęs fundacinis patronų skiriamas atlygio modelis lėmė, kad kunigų materialinis aprūpinimas priklausė nuo skirtingų fundacijų (bažnyčioms skirto kapitalo ir nuo jo gaunamų palūkanų), legacijų (rėmėjų dovanų, testamentinių skyrimų ir pan.) bei metinių ir generalinių kolektų (pinigų rinkliavų). Šie šaltiniai buvo nestabilūs ir nevienodų apimčių. Lietuvos dvasininkai iki XVII a. vidurio gaudavo aprūpinimą iš bažnyčios turto pajamų ir patronų, kurie buvo nevienodai dosnūs. Pajamos priklausė ir nuo pareigų bei hierarchijos (lektoriai, katechetai, kunigai, superintendetai, administratoriai ir konsenjorai). Kunigų aprūpinimo spektras buvo labai netolygus, o kaip turtingiausia grupė išsiskyrė superintendetai (Stanislovas Sudrovijus, Andrius Chžonstovskis, Samuelis Minvydas ir kt.). Nuo XVII a. antros pusės, stiprėjant Lietuvos Vienetos centralizacijai, imta reikalauti kasmetinių bažnyčių finansinių ataskaitų ir dvasininkai darėsi materialiai priklausomi nuo sinodo, skirsčiusio finansinius srautus. Tačiau tik XVIII a. antroje pusėje susiformavo centralizuota atlyginimų skyrimo Lietuvos reformatų dvasininkams sistema. Reformatų bažnyčia tuomet jau nebeturėjo pagrindinių savo patronų, Biržų-Dubingių šakos Radvilų, ir dvasininkų aprūpinimas galutinai atitrūko nuo fundacinio-patronacinio modelio.

Lietuvos protestantiškosios visuomenės edukacijos problematika yra sulaukusi dėmesio, tačiau tik šioje monografijoje atliktas pjūvis puikiai atveria sistemiską reformatų dvasininkijos išsilavinimo padėtį. Neabejotinai galima teigti, kad liuteroniškoji Prūsija ir Vokietija buvo pagrindinės LDK reformatų dvasininkų studijų žemės. 1595–1791 m. Karaliaučiuje mokėsi apie 100 būsimų Lietuvos reformatų dvasininkų. Kiekybine prasme antruoju po Karaliaučiaus laikytinas Marburgo universitetas, gausiausiai lankytas XVIII a. (stipendininkų iš Lietuvos jame radosi tik nuo 1682 m.). Iš vokiškųjų populiarius buvo ir Frankfurto prie Oderio universitetas (apie 40 asmenų). Kita didžioji dalis reformatų dvasininkijos lavinosi Nyderlandų, daugiausia Franekerio ir Leideno universitetuose, kuriuose skaičiuojama beveik 100 Lietuvos reformatų. Tiesa, jų edukacijos pobūdis nėra aptartas detaliau, tačiau turint šiuos duomenis, tai galima padaryti ateityje. Išvados apie edukacijos dinamiką leidžia spėti, kad ji nebuvo labai intensyvi. Pavyzdžiui, apibendrinant ministrų išsilavinimo spektrą, konstatuota, kad tik keliolika dvasininkų įgijo bakalauro, magistro ar daktaro laipsnius (p. 184) (čia vėl dera priminti, kad kalbama apie XVII–XVIII a. padėtį, nes išsamūs XVI a. duomenys mums lieka nežinomi). Tyrinėtina, kodėl studijavusieji masiškai neįgydavo jokio laipsnio (trumpas jų išlaikymo studijose laikotarpis, kokios nors kitos priežastys). Monografijoje nustatyti penki asmenys,

teologijos daktarai (p. 184) – Baltazaras Krosnievičius, Adomas Rasijus, Jonas Šidloviskis, Aleksandras Nicolai, Jonas Patersonas – XVII a. įgiję laipsnius Altdorfe, Franekeryje, Leidene (tiesa, monografijos apibendrinime p. 615 nurodoma, kad jų buvę keturi). Nors tikriausiai ne galutinis, tai nedidelis daktarų skaičius, lyginant ne tik su katalikų dvasininkų, bet ir, pavyzdžiui, su evangelikų liuteronų dvasininkų Prūsijoje padėtimi. Be abejo, tokią situaciją nulėmė reformatų kaip konfesinės mažumos Lietuvoje padėtis: katalikai Lietuvoje ir liuteronai Prūsijoje buvo ne tik privilegijuotos dominuojančios konfesijos, bet ir turėjo išsilavinimo centrus savo šalyse. Primintina ir tai, kad tarp katalikų dvasininkijos, ypač XVI a., dalis buvo ne teologijos, o filosofijos ir medicinos daktarai.

Vertinant LDK protestantiškųjų konfesijų vaidmenį, svarbus klausimas išlieka kiekybinė protestantiškosios visuomenės dinamika. Turima statistika liudija tolydų protestantiškosios visuomenės dalies nykimą nuo XVII a. vidurio, nors, kaip pripažįsta autoriai, tikslesnis bažnyčių ir bendruomenių skaičius tebėra nenustatytas (p. 52). Monografijoje šią dinamiką iš dalies atspindi pirmosios dvi lentelės, kuriose pateikiami apytikriai reformatų bažnyčių skaičiai XVI–XVIII a. (p. 45–48, 53). Jie liudija, kad XVIII a. antroje pusėje visuose šešiuose LDK distriktuose nebuvo net keturiasdešimties reformatų bažnyčių (kitas klausimas, kiek gausios buvo šios bendruomenės). Monografijoje atskirai neanalizuojama padėtis sostinėje Vilniuje. Beje, jį 1748 m. birželio 11 d. nusiaubė gaisras, per kurį sudegė abi miesto evangeliškosios (liuteronų ir reformatų) bažnyčios. Protestantiškųjų bendruomenių padėtis XVIII a. pabaigos Vilniuje turėjo būti itin dramatiška: miestas konfesiniu požiūriu buvo išskirtinai homogeniškas, su itin mažu kitatikių, taip pat ir stačiatikių skaičiumi. Kai kuriais duomenimis, 1768 m. Vilniuje buvo tik 46 reformatai ir 190 liuteronų. Manytina, kad protestantiškosios visuomenės raidos Vilniuje analizė galėtų sulaukti atidesnio dėmesio ateityje. XVII a. Vilnius laikomas daugiakonfesiniu metropoliu, tad staigaus jų sumažėjimo priežastys XVIII a. tebėra detaliau neaptartos.

Galima pastebėti keletą smulkesnių techninių redakcijos aspektų: būtų patogiau, jei prie lentelių ir schemų sąrašo būtų nurodyti puslapiai, praverstų ir vietovardžių rodyklė. Nepaisant to, didžiulės apimties medžiaga yra puikiai susisteminta. Monografija dalykiškai ir reikšmingai papildo Lietuvos krikščionybės istorijos žemėlapi, apibūdina evangelikų reformatų bažnyčios ir dvasininkijos kaip socialinės klasės struktūrą ir dinamiką per 250 metų. Trijų patyrusių autorių susitelkimas laikytinas itin pasiteisinusia šio tyrimo praktika, skaitytojui leidžianti mėgautis daugialype, naujas protestantizmo tyrimų tendencijas ir perspektyvas atveriančia knyga.

Dainora Pociūtė
(Vilniaus universitetas)